

MUSIQA TINGLASHNI TASHKIL ETISH YO'LLARI VA FAOLIYAT TURLARI
Qo'shayev Ilhom Axtamovich, Buxoro davlat pedagogika instituti musiqa va tasviriy san'at kafedrası
o'qituvchisi

kushaev.1968@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada O'zbek xalq musiqasining mahalliy uslublari va ularni boshlang'ich sinflarda tinglash uchun tavsiyalash va ularni uslub so'zi yordamida avvalo birmuncha keng tarqalgan, aniqrog'i – yig'ma ma'noda jahon xalqlari musiqa san'atiga xos umumilliy yoki muayyan mintaqaviy xususiyatlar tabiati hamda doston, maqom, katta ashula, va ularning har bir qirrasini bir butunicha asrlar davomida insonlar ma'naviy ehtiyojlarini qondirib kelgan qadimiy sharqona san'at ekanligi haqidagi masalalar hamda ularni boshlang'ich sinflarda tinglash uchun tavsiyalar keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: maqom san'ati, doston san'ati, baxshi, shoir baxshi, xalfalar san'ati, jirov, doston noma (qo'shiq)lari, do'mbira, dutar, qo'biz, tor va boshqa jo'rnavor cholg'u asboblari, ochiq ovozda doston kuylash (xorazm an'analari), yopiq (bo'g'iz) ovozda kuylash (Qashqadaryo va Surxodaryo (an'analari), doston festivali, doston maktablari, doston san'ati pedagogikasi, dostonchilikda ustoz-shogird ta'limi an'analari, doston san'ati targ'iboti.

СПОСОБЫ И ВИДЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ ПРОСЛУШИВАНИЯ МУЗЫКИ

Кушаев Илхом Ахтамович, Бухарский государственный педагогический институт, преподаватель кафедры музыки и изобразительного искусства

kushaev.1968@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются локальные стили узбекской народной музыки и рекомендации по их прослушиванию в начальных классах, и в первую очередь, используя слово стиль, характер национальных или специфических региональных особенностей, присущих музыкальному искусству народов мира, а также вопросы достана, макома, кацута ашула и каждого из их аспектов в целом, являющихся древним восточным искусством, на протяжении веков удовлетворяющим духовные потребности людей, и рекомендации по их прослушиванию в начальных классах.

Ключевые слова: искусство макома, искусство достана, бахши, поэт бахши, искусство халфаса, жиров, достан нома (песни), домбира, дутар, кобыз, тор и другие инструменты, музыкальные инструменты 'рнавоз, открытое пение достана (Хорезмские традиции), закрытые (Кашкадарьинская и Сурходарьинская (традиции), праздники дастана, школы дастана, педагогика искусства дастана, традиции обучения наставников и учеников эпическому творчеству, пропаганда искусства эпоса.

WAYS AND TYPES OF ACTIVITIES FOR ORGANIZING LISTENING TO MUSIC.

Kushayev Ilhom Akhtamovich, Teacher of the Department of Music and Fine Arts of the Bukhara State Pedagogical Institute

kushaev.1968@gmail.com

Annotation: The article discusses the local styles of Uzbek folk music and their recommendations for listening in primary grades, and first of all, using the word style, the nature of the national or specific regional features inherent in the musical art of the peoples of the world, as well as the issues of the dostan, maqom, katsuta ashula, and each of their aspects as a whole being an ancient oriental art that has satisfied the spiritual needs of people for centuries, and recommendations for listening to them in primary grades.

Keywords: art of maqom, art of dostan, bakhshi, poet bakhshi, art of khalfalar, jirov, dostan noma (songs), dombira, dutar, qobiz, tor and other stringed instruments, open-voice dostan singing (Khorezm traditions), closed-voice (Kashkadarya and Surkhodaryya (traditions), dostan festival, dostan schools, pedagogy of dostan art, traditions of teacher-student education in dostan writing, promotion of dostan art.

Kirish.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng madaniyat va san'at sohasida ulkan islohotlar amalga oshirilib, xalqimizning boy ma'naviy merosini tiklashga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi "Madaniyat va san'at sohasini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3404-son qarori xalq musiqasini rivojlantirish hamda milliy qadriyatlarni targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur qarorda milliy san'at va musiqiy merosni keng targ'ib qilish, yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash zarurligi qayd etilgan. Mustaqillik sharofati bilan mamlakatimizda ijtimoiy – iqtisodiy va siyosiy sohalarida tub ijobiy o'zgarishlar yuz bermoqda. Jamiyatimizda ro'y berayotgan ma'naviy tiklanish, yoshlarni milliy g'oya ruhida tarbiyalash, milliy ma'naviy, madaniy merosimiz durdonalari bilan tanitirish jarayonlari yuksak darajadagi, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni rag'batlantirish asosida qurilmoqda.

Musiqqa janrlari va ularning shakliy tuzilmalarini bilish uchun musiqaning ifodaviy vositalarini o'rganish zarur, bu asosan musiqqa asarini tinglash yoki ijro etish jarayonida undagi obrazlarni anglash tasavvur qilish va his etish orqali amalga oshiriladi. Har uchchala faoliyat turi ham musiqqa asarini tinglash va jamoa bo'lib kuylashga doir o'quv materiallarining pedagogik vazifalaridan kelib chiqishi lozim. Chunki, jamoa bo'lib qo'shiq aytish o'z xususiyatiga ko'ra aynan musiqqa tinglash jarayonida olingan taassurot va ko'nikma o'z navbatida amaliy faoliyat natijasida mustahkamlanadi. Shu sababli ham o'qituvchi o'quvchilardan qo'shiq aytish jarayonida musiqiy o'quv qobiliyatini faol rivojlantirib, borishi va ularning idrok malakalarini o'stirishga alohida e'tibor berishi talab etiladi. O'qituvchi birinchi sinfdan boshlab o'quvchilarni xor san'atiga doimiy qiziqitirib, uning o'ziga xos xususiyatlarini o'rgatib borishi kerak. Jumladan "diqqat", "a'ftak", "ijroni boshlash", "ijroni tugatish" kabi zarur dirijyorlik qoidalariga e'tibor berishni talab qilishi kerak. Xorga qo'shiq aytish jarayoni bilan bog'liq holatlar, ya'ni qo'llarini tizzalariga erkin qo'yib, stul suyanchig'iga suyanmasdan bosh va g'aydani to'g'ri tutib o'tirishga ham amal qilib kuylashni o'quvchilarga doimo o'rgatish, o'qituvchining e'tiboridan chetga qolmasligi lozim.

Ikkinchi sinfda esa o'quvchilarning o'qituvchi ovozigacha jo'r ovoz bo'lib kuylash uslubi davom etadi. Ularni osoyishta va engil nafas olib, yumshoq jozibali va yoqimli ovoz malakalarini egallashda o'qituvchidan katta mahorat talab qilinadi. O'quvchilarning fiziologik yaxshi munosabati bilan ularning ovoz kuchi, diapazoni, tembri ham o'zgarib boradi va o'z navbatida vokal, xor mashqlarini ma'lum tizim asosida olib borishni taqozo etadi. Mashqlar ijrosi davomida o'quvchilar ovozini avaylab tarbiyalash bilan bir qatorda badiiy kuzatuvchanlikka alohida e'tibor berib, ijro jarayonida ikki ovozli tovushlarni sezib ajrata olish kabi malakalarni hosil qilish asosiy vazifalardan biri bo'lishi kerak. Ma'lumki tovush hosil qilish kuylashning asosiy vosita sidir. U maxsus mashqlar (a, u, yu, da, de, di, do, du kabi) va qo'shiqlar o'rganishda so'zlarni aniq ravon talaffuz etish yo'li bilan shakllanib boradi. Chunki talaffuz ashula aytishda katta ahamiyatga egadir. Bunda unli tovushlar cho'zib undoshlari qisqa, tez, aniq va ravon aytilishi kerak. Nutq talaffuzida vokal talaffuzining farqiga doimo e'tibor berish kerak. O'rganiladigan mashq va qo'shiqlarni tanishtirish jarayonida qo'shiqlarni tanishtirish, so'zlarni shoshilmay, dona-dona qilib urg'ulari bilan talaffuz qilish asosiy usullardan biridir. Bu esa vokal –xor mashq va qo'shiqlarini osonlik bilan o'rganib badiiy va ifodali ijro etishga zamin tayyorlaydi. Musiqiy faoliyat turlarining asosiylaridan biri xor va ansambli malakalari muhim rol o'ynaydi. Xorda ovozlarning intonatsion uyg'unligi, jo'rliqi, birligi, melodik (gorizontal) va garmonik (vertikal) bo'ladi.

Tadqiqot obyekti. Mazkur maqolaning tadqiqot obyekti sifatida musiqqa madaniyati darslarida xorda ijro etiladigan musiqaning o'rni va uning yosh avlodni tarbiyalashdagi ta'sirini o'rganish belgilangan. Xususan, xalq musiqasining ta'lim jarayonidagi pedagogik ahamiyati, uning milliy o'zlikni shakllantirishga qo'shgan hissa tadqiqot mavzusining asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanilgan:

Tahlil metodi – xor bo'lib ijro etiladigan maktab repertuari qo'shiqlarining pedagogik va ijtimoiy ahamiyatini o'rganish maqsadida ilmiy manbalar, qonun hujjatlari va qarorlar tahlil qilindi.

Taqoslash metodi – xor bo'lib ijro etiladigan maktab repertuari qo'shiqlarining turli ta'lim tizimlaridagi o'rni solishtirilib, ularning samaradorlik darajasi aniqlandi.

Tajriba-sinov metodi – musiqqa madaniyati darslarida xor bo'lib ijro etiladigan maktab repertuari qo'shiqlarini qo'llash natijalari amaliyotda sinovdan o'tkazildi.

Statistik metod – tadqiqot natijalarini umumlashtirishda va xulosalar chiqarishda statistik ma'lumotlar tahlil qilindi.

Ikkinchi sinfda qo'shiqlar, asosiy unisonda kuylanishi sababli melodik soz asoslari shakllanadi. O'quvchilar ovozini har bir qo'shiqning tonallik soziga tushurish bo'yicha berilgan ton jarangini ularga oldindan tasavvur etib, tiniq sozga erishmoq lozim. Ovozni sozga tushirishda o'qituvchining ton berish mahorati muhim rol o'ynaydi. Binobarin, cholg'u asboblari kamer tongan aniq sozlangan bo'lishi shart. Bunday omil o'quvchilar ovzini asrab tarbiyalash uchun muhimdir. O'quvchilarga ton berish, asosan o'qituvchining fortepiano jo'rliqidagi ovozi yoki ba'zi hollarda esa jo'rsiz ovozda ton berish orqali amalga oshiriladi. Xorda ovozlarning ritmik dinamik sur'at tembr (tovush, tusi) kabi musiqiy vositalarning intonatsiya uyg'unligi bu ansambl hisoblanadi. Soz malakasi esa ansambl ijrosini yaxshilashga asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Shu boisdan qo'shiqning badiiy ijro etilishi jarayonida ovozda soz tiniqligi va ansamblning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, ritmansambli musiqqa asarining metrik hissalarini sezib kuylashga yordam beradi. O'qituvchining xorga qilgan dirijyorlik, ovozlardagi jo'rovozlik chapak va cholg'u asboblari cholib kuyga ritmik jo'r bo'lish marsh musiqasini tinglab qadam tashlab

raqm harakatlarini asosiy ritm ansambl hosil qilishda asosiy rol o'ynaydi. Xor ijrochilarini musiqa asarini ma'lum bir sur'atda kuylashga erishishadi. Sur'atda ansamblning o'rni beqiyos hisoblanadi.

Chnuki, sur'at musiqasining xarakterini o'rganishga ya'ni aniqlashga yordam beradi. Shuning uchun o'quvchilarga musiqaning muhim ifoda vositalaridan biri ham sur'at ekanligi haqida tushuncha berib, ijroda undan to'ri foydalanishga e'tibor berishni uqtirilib borilishi kerak. Ma'lumki, ikki ovozda kuylash xor san'atining asosiy xususiyatlaridan birdir. Bu o'quvchilar uchun bir oz qiyinchilik tug'diradi. Buning uchun qo'shiqning ritmik tuzilishini chapakda yoki og'zaki tarzda ijro etish mumkin. Bunda o'quvchilar avval qo'shiqning ritmik taktning metrik hissalarini chapakda chalib kuylaydilar. So'ng chapak doirachalari uchburchakli o'rama shaqildoqlarda chalib qo'shiq va cholg'u kuylariga jo'r bo'ladilar. Jumladan, o'qituvchi qo'shiqning kuyini chaladi. O'quvchilar esa unga bum-bak, bum-bak shaklidagi ritmik usul bilan og'zaki jo'r bo'ladilar.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Tadqiqot natijasida musiqa madaniyati darslarida – xor bo'lib ijro etiladigan maktab repertuari qo'shiqlarini kuylash hamda tinglash quyidagi ijobiy samara bergani aniqlandi:

Yoshlarning milliy o'zlikni anglash darajasi oshdi. Tadqiqot davomida o'tkazilgan so'rovlar shuni ko'rsatdiki, – xor bo'lib ijro etiladigan maktab repertuari qo'shiqlarini kuylash hamda ularni tinglashlari o'quvchilar milliy qadriyatlariga ko'proq hurmat bilan qaraydi va ularni targ'ib qilishga intiladi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, jamoa bo'lib bo'lib kuylash orqali tarbiyaviy jarayonlarning samaradorligi 25% ga oshgan.

Musiqiy bilim va ijrochilik ko'nikmalari shakllandi. Xor bo'lib kuylash, tinglash hamda amaliyotda o'rgangan o'quvchilar musiqa asboblarini chalish va qo'shiq aytishda sezilarli darajada yuqori natijalarga erishdi. Sinov darslari davomida xalq musiqasi elementlarini qo'llagan guruhdagi o'quvchilar 80% holatda yuqori ijrochilik mahoratini namoyish etgan.

Jamoaviy ishlash ko'nikmalari rivojlandi. Jamoa bo'lib kuylash hamda musiqa tinglash elementlarini darslarda qo'llash o'quvchilar orasida jamoaviy hamkorlikni rivojlantirgan. Ayniqsa, ansambl ijrochiligi orqali o'quvchilar bir-birlariga hurmat va ishonch bilan munosabatda bo'lishni o'rganishgan.

Estetik va badiiy did shakllandi. Xalq musiqasi orqali o'quvchilarda musiqiy asarlarni tahlil qilish va ularning estetik qiymatini anglash ko'nikmalari shakllangan.

Ma'lumki musiqa hayot va davr aksidir. Shuning uchun ham yangi dasturning bosh mezoni va bosh mavzui “musiqa va hayot”dir. Ammo musiqada hayotning badiiy aksini ko'ra bilish, undan g'oyaviy-estetik zavqlana bilish va ma'naviy boyib borish uchun “badiiy ta'lim” olmoq lozim.

Yuqorida bayon etganimizdek, teatr va boshqa jamoatchilik joylarida musiqa bilan doimo oshno bo'ladilar. Zero, bolalarning hafta davomida tinglaydigan musiqa qo'lam haftada bir soatlik darsdan bir necha baravar ko'p ekanligi o'z-o'zidan ma'lum. Ammo, ular tinglaydigan musiqa asarlarining hammasi ham bolalar yoshiga mos emasligi va ular musiqani badiiy-g'oyaviy, jihatdan hammavaqt ham maqsadga muvofiq idrok etolmasligini hisobga olishimiz lozim. Shuning uchun ham musiqa darslari bolalarning hayotiy musiqaviy faoliyatida boshqaruvchi va pedagogik maqsadga muvofiq yo'naltiruvchi, ayniqsa, badiiy ta'lim beruvchi vosita sifatida muhim rol o'ynaydi.

Musiqa tinglash badiiy ta'limning muhim vositalaridan biridir. U darsning barcha faoliyat turlarini bajarish jarayonida amalga oshadi. Demak, musiqa tinglash orqali bolalarda musiqani, uning obrazlari vositasida hayotni, borliqni anglash va bilish qobiliyati rivojlanib boradi. Bunda musiqa tili, ifoda vositalari, janr va shakllarini o'rganish muhimdirki, u musiqani badiiy-g'oyaviy jihatdan mantiqan to'g'ri idrok etishga va badiiy-estetik zavqlanishga imkon beradi. Bu darsning barcha musiqa faoliyatlari, ayniqsa, musiqa tinglash, xorda kuylash va nota yordamida kuylash jarayonida amalga oshib boradi.

Musiqa tinglash faoliyatidan xorda qo'shiq o'rganish va kuylash jarayonida ham keng foydalaniladi. Ayniqsa tajribali bolalar xor jamoalari ijro etgan magnit lentalarini eshittirish sinfda qo'shiq aytishning badiiy saviyasini ko'tarishga yordam beradi. Musiqaning barcha janrlarini ko'proq tinglab badiiy idrok etish orqali kishida musiqaviy-badiiy did va musiqa madaniyatini har tomonlama shakllantirish mumkin. Bunda, bolalarda onglilikni rivojlantirish va u orqali musiqaning badiiy g'oyasini chuqur anglashga erishish zarur. Zeroki, dasturda kuylash va tinglash uchun tavsiya etilgan qo'shiq va musiqalar zamirida baxtli bolalik, insonparvarlik tarannum etiladi. Ularda jonajon maktabimizga, bepoyon Vatanimizga va qahramon xalqimizga muhabbat va sadoqat, mehnat va kasbga qiziqish, tabiatni sevishtirish va uni ardoqlab asrash, do'stlik, birodarlik, insonparvarlik, milliy hissiyot kabi yorqin g'oyalar va obrazli mazmunlar yotadi.

Qo'shiq aytishda bo'lganidek, bolalarni musiqa tinglash qoidalarini (sinfda jimlik barqaror etish, boshqalarga xalaqit bermasdan musiqani diqqat-e'tibor bilan tinglash)ga ham o'rgatib borishi lozim. Bu ularga onglik va faollikni kuchaytiradi. Va musiqa madaniyatini tarkib toptirishda muhim rol o'ynaydi.

Har bir musiqa zamirida ma'lum voqealik, his-tuyg'u va fikrlar yotishi haqida o'quvchilarga, ularning hayotiy tajribalariga tayangan holda tushuncha berib borish lozim. Bu asta-sekin musiqviy taassurotlar va ma'lum tajribalar zamirida vujudga keladi. "Musiqani o'rganish jarayonida, - deb yozadi D.B.Kabalevskiy, - bolalar birinchi darsdanoq unda hayot aks ettirilganligi, u orqali hayotni o'rganishlarini osonlikcha his etadilar tushunadilar".

Qo'llanmadagi chorak temalarining asosiy maqsadi ham musiqani san'at darsi sifatida talqin etib, u orqali musiqa asarlarini badiiy-g'oyaviy jihatdan mukammal idrok etish va undagi hayot aksini anglab olishdan iboratdir.

Atoqli olim, professor N.Vetlugina 7 yoshli bolalarda musiqa idrokining rivojlanish shart-sharoitlarini quyidagicha belgilaydi.

Birinchi, bolalarni musiqa ifoda etiladigan his-tuyg'ular, fikr-g'oyalarni idrok etishga o'rgatish lozim. Bu esa ularda samimiylilik va go'zallikka nisbatan emotsional ta'sirchanlikni rivojlantiradi.

Ikkinchi, san'atni-hayotni real aks ettirish shakli sifatida tushunishga o'rgatish, musiqa obrazlarini hayt bilan taqqoslash va bog'lashga imkon beradi. Bu san'atni badiiy obraz orqali fahmlash va baholash uchun yordam beradi.

Uchinchi shart musiqa tilini o'rganishdan iboratdir. Musiqaning ifoda vositalari-kuy, ritm, dinamika, temp (ijro sur'ati) va nyanslar vositasida musiqaning jonli tilini bolalar asta-sekin tushunib boradilar va asarda tasvirlangan hayajonli yoki osoyishta bayonni, musiqaning o'xshash yoki kontrastli tuzilishini, undagi mavjud savol-javoblarni anglab idrok etadilar.

To'rtinchidan bolalarning musiqa idroki ko'nikmasi bir necha bosqich davomida tarkib topadi. Eng avvalo, musiqa asarini butunlikda idrok etish ko'nikmasi hosil bo'ladi. Asarni qayta-qayta tinglash jarayonida esa uning xarakterli alomatlari va ifodali hususiyatlari bolalar diqqatini jalb etadi. Shundan so'ng hosil bo'lgan musiqaviy tajribalar asosida asarni yana butunlikda tinglaganda u badiiy-g'oyaviy jihatdan ancha mukammal idrok etiladi.

Darsda tinglanadigan asar musiqaviy tuzulishi, badiiy-g'oyaviy mazmun jihatdan chorak temasidan kelib chiqish va asarning yangrash vaqti bir, bir yarim daqiqadan oshmasligi lozim. Tinglashda asarni quyidagi etaplarda o'rganish mumkin:

Asar tinglashga bolalar diqqatini jamlash va asar haqida o'qituvchining kirish so'zi.

O'qituvchi ijrosida yoki audio yozuvda asarni tinglash.

Asarni suhbat yo'li bilan musiqaviy va badiiy-g'oyaviy jihatdan oddiy tahlil qilish.

Asarni bir butunlikda qayta tinglash. So'ng asar haqida bolalarning umumiy taassurotlari yuzasidan yakuniy suhbat o'tkazish.

Mazkur ishlar jarayonida bolalarda musiqa haqida bilim va tushunchalar, malaka va ko'nikmalar hamda umumlashma badiiy taassurotlar va tajribalar hosil bo'lib boradi. Bunda dars jarayonida bajariladigan barcha musiqa faoliyatlari, ayniqsa, musiqa tinglash sabog'i natijalari chorak mavzuini yoritib borishga qaratilishi zarur. Jumladan, o'rganiladigan qo'shiq va kuylarga nisbatan bolalarda qiziqish va badiiy ishtiyoq uyg'otish bilan "biz yoqtirgan kuy va qo'shiqlar" (1 chorak) mavzui; kompozitor, ijrochi va tinglovchi haqida tushuncha berish bilan esa "musiqani kim yaratadi, kim ijro etadi va kimlar tinglaydi?"- mavzularining mohiyati tushuntirib boriladi. Shu bilan birga musiqaning tuzilishiga doir olinadigan bilimlar ham musiqa savodiga mavzularni o'zlashtirishga muhim hissa bo'lib qo'shiladi.

Tinglanadigan asarlardan parchalar kuylash (mashq-qo'shiqlar), chapak va o'yinchoq cholg'u asboblarda chalib, ularga ritmik jo'r bo'lish va musiqaga mos harakatlar bajarish jarayonida asarlardan olingan bilim va malakalar takomillashadi va mustahkamlanadi.

Dasturli asarlarni tinglashdan oldin bolalar diqqatini uning obrazli ifodasiga jalb etib, ularda mantiqiy obrazli fikrlash qobiliyatini rivojlantirish lozim. Masalan, R.Shumannning "Smeliy naezdnik" ("Jasur chavandoz") asarini tinglashdan oldin bolalarga chavandoz mingan otning chopishini kompozitor qanday ifodalashi mumkin, deb so'rash kifoya. Bolalar katta qiziqish bilan ot chopishini og'izda (imitatsiya) taqlid qilib beradilar. Asar tinglashda u kuy yangrashi bilan (yaxshisi, o'qituvchi ijrosida) imitatsiya ritmi asar ritmiga obrazli mos tushishini sezgan bolalarning quvonchi behad bo'ladi, albatta. Shuningdek, o'zbek xalq kuyi "Asp bo'laman" (ya'ni "ot bo'laman"), S. Abramovanning "Yomg'irjon" kabi pessalarini,

J.Najmiddinovning “Bolalar va g’ozlar” kabi qo’shiqlarini o’rganishda mazkur metoddan foydalanish yaxshi natija beradi.

Darsda musiqa savodxonligi faoliyatining o’rni.

Musiqa madaniyati darslarining mustaqillik davrida tuzilgan yangi dasturi, darsliklari va bularning yaratilishiga asos bo’lgan DTS bilan tanishar ekanmiz, darslarda musiqa savodxonligiga ajratilgan o’rinni aniqlaymiz. Musiqa ham fikrlashning tuyg’uli bir turi bo’lib, ijtimoiy ong shakllaridan biri sifatida insonga kuchli tarbiyaviy ta’sir ko’rsatadi. Shu sababdan musiqa asarlarini tinglash va kuylashga qiziqish paydo bo’ladi. Hamma bolalar maktabda o’qishlarini nazarda tutib, umumta’lim maktabining 1-7 sinflarida musiqa madaniyati darsi kiritilgan. Bu darslar jarayonida barcha musiqiy faoliyatlar bilan bir qatorda musiqa savodxonligi faoliyati ham kiritilgan. Ayrim kishilar, hatto ayrim o’qituvchilar bu faoliyatni o’zlashtirish qiyin, uning musiqachi mutaxassis bo’lmaydigan aksariyat o’quvchilarga keragi yo’q deb hisoblaydilar.

Bu xato fikr, albatta. Bola harflarni o’rganib olganidan keyingina o’zi mustaqil tarzda shu harflar vositasida kitobdan o’qiydi. Musiqa ham xuddi shunday, do, re, mi, fa, sol, la, si notalarini o’rganib olganidan keyin arim oddiy kuy yoki qo’shiqlarni notadan o’qib o’rganishi yoki kuylashi mumkin. Musiqaning elementar, eng zarur belgilarini o’rganmay turib, musiqa asarini o’rganish va kuylash yoki cholg’u asbobiga chalish mumkin emas.

Oddiydan murakkabga tamoyili asosida darsliklarda musiqa savodini o’rganish uchun materiallar berilgan. Bu materiallarni to’g’ri tasniflash asosida o’quvchilarga ma’lum ketma-ketlikda o’rgatilsa va bu belgilarni rasmiyatchilik uchun, darsning boshqa materiallaridan ajratib o’rgatilishi deyarli samara bermaydi. Shuning uchun bu nota materiallarini turli rasmlar va kuylash vositasida o’rgatish talab etiladi.

O’quv qurollarida materiallarning to’g’ri tasniflash asosida berilganligini ko’rish uchun, darsni tashkil qilishga berilgan ko’rsatmalar (DTS, dastur darslik va o’quv qo’llanmalar)ni kuzatib chiqamiz.

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida” gi Qonuni, “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” talablari asosida ta’lim tizimida ro’y berayotgan o’zgarishlar umumiy o’rta ta’lim maktablaridagi boshqa o’quv fanlari qatori “Musiqa san’ati va madaniyati” fanining o’qitilishini ham tubdan yangilashni talab etmoqda.

“Musiqa san’ati va madaniyati” o’quv fani o’quvchilarning ma’naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g’urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o’stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi. “Musiqa san’ati va madaniyati” o’quv fani umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’qitiladigan barcha o’quv fanlari jumladan, adabiyot, tasviriy san’at, jismoniy tarbiya mehnat va boshqa fanlar bilan bog’lanadi.

Barcha o’quv fanlari qatori musiqiy ta’limda ham davlat standartining joriy etilishi milliy musiqiy meroslardan to’laqonli foydalanish imkonini beradi. Bular ommaviy xalq kuy va qo’shiqlarida, xonanda va sozandalarning ijodiy faoliyatlari, maqom, shashmaqom, dostonlar va bugungi zamonaviy musiqiy faoliyatda o’z aksini topdi. Musiqa san’atining bu kabi imkoniyatlari yangi avlodni tarbiyalash, ularning barkamol bo’lib etishlarida o’ziga xos va takrorlanmas manbaa bo’lib xizmat qiladi. Azaldan Sharq, jumladan, o’zbek musiqa ta’lim-tarbiyasi ustoz va shogird an’analarini misolida takomillashib borgan.

Davlat ta’lim standartlari ommaviy xalq musiqa pedagogikasi, professional musiqa ijodkorlari, musiqa ijrochilari (sozanda, xonandalar), katta ashulachilar, maqomchilar, dostonchilar asarlarining elementar asoslari o’rgatishni me’yorlashtiradi.

Musiqa ta’limidan davlat ta’lim standartlari asosida yangi ta’lim mazmuni o’qituvchilarning musiqiy va malakalari bilan birga ularda kuzatuvchanlik, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ularda ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik badiiy va musiqiy did kabi xislatlarni rivojlantirishni ta’minlaydi. Shu bois, musiqa madaniyati ta’limining mazmuni yosh avlodning milliy musiqiy merosimizga vorislik qila oladigan, umumbashariy musiqa boyligini idrok eta oladigan madaniyatli inson darajasida voyaga etkazishni nazarda tutadi. Bunda o’quvchilar musiqa san’atini butun nafosati bilan o’rganishlari, ommaviy musiqa faoliyatlari: musiqani badiiy idrok etish, yakka va jamoa bo’lib qo’shiq kuylash, raqsga tushish va ijodkorlik malakalarini shakllantirish asosiy maqsad hisoblanadi. Shuningdek, o’quvchilar musiqiy iqtidorini rivojlantirish, musiqa san’atiga mehr va ishtiyoqni oshirish, musiqa san’atiga qiziquvchi o’quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart – sharoitlar yaratib berish, ularning badiiy

ehtiyotlarini qondirish musiqa ta'lim-tarbiyasining asosiy vazifasini tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda jahon xalqlarining nufuzli durdona asarlari bilan tanishtiriladi.

Ta'lim mazmunida hududiy vohalarning san'ati va madaniyati, u erdagi mahalliy xalq an'analari o'z ifodasini topmog'i lozim.

"Musiqa san'ati va madaniyati" o'quv fanining mazmuniga bo'lgan talablar nazariy va amaliy faoliyatlar majmuasidan tashkil topib, ular quyidagi mavzularni belgilaydi.

Boshlang'ich musiqa savodi, musiqiy asarlar ijodkorlari faoliyati, musiqa ijrochiligi, bastakorlar va kompozitorlar ijodini, o'zbek cholg'u asboblari bilishni, mashhur o'zbek xalq sozanda va xonandalar ijodiy faoliyati, musiqiy atama va iboralar, musiqa janrlari kabi mavzular asosida milliy musiqa madaniyatimizni o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Bu mavzular dars jarayonida quyidagi o'quv faoliyatlarida nazariy va amaliy mashg'ulotlar vositasida bajariladi.

1. Musiqa tinglash
2. Jamoa bo'lib kuylash
3. Musiqa savodi.
4. Musiqa ijodkorligi.

Musiqa tinglash ta'lim mazmunining asosini tashkil etadi. Asarlarni kuylash, tinglash faoliyatlari vositasida o'rganish bilan bir qatorda ritmik cholg'uchilik, musiqali harakatlar, ijodkorlik faoliyatlari bilan har tomonlama o'rganish va o'zlashtirish, musiqiy tavsiflarni ifodalash imkoniyati yaratiladi. O'zbek xalq musiqasi, o'zbek bastakorlari va kompozitorlari musiqiy asarlaridan namunalar tinglanadi.

Jamoa bo'lib kuylash faoliyati o'quvchilarning musiqiy qobiliyati xamda ijrochilik malakalarini rivojlantirish uchun zarurdir. Sinfda jamoa bo'lib kuylash jarayonida o'quvchi o'z ovozi ijrosini boshqarishni, ustozlar ijrosini eshitib, kuzatishni hamda ular bilan bahamjihat jo'rnavezlik qilishga intiladi.

O'zbek xalq qo'shiqlari, o'zbek bastakorlari va kompozitorlari qo'shiqlari, jaxon va qardosh xalqlar kompozitorlari qo'shiqlaridan namunalar kuylaydilar.

Musiqa savodi barcha bilimlarni nazariy birlashtiruvchi faoliyat sifatida muhimdir. Darsdan qaysi faoliyat mashg'uloti (tinglash, ijro etish, musiqiy harakatlar) bo'lmasin, berilgan mavzudagi asar o'rganiladi va uning xususiyatlari (janri, shakli, tuzilishi, ijrochiligi) haqida yangi tushunchalar hosil bo'ladi. Shu bois, musiqa savodi faqatgina nota yozuvlarini o'rganishdan iborat bo'lmay, balki o'quvchilarning umumiy musiqiy bilim saviyasini tarkib toptiruvchi umumiy bilim, tushunchalar majmuasini (ijrochiligi, xalq va bastakorlik musiqasi, ularning farqlari nota savodi) tashkil etadi.

Musiqa savodida musiqiy atamalar, an'analar, templar (sur'at), alteratsiya belgilari, dinamik belgilar, musiqaning ifoda tili, oddiy musiqa shakllari va janrlari, major va minor ladi haqida tushuncha beradi.

Adabiyotlar tahlili. Maqola doirasida foydalanilgan adabiyotlar xalq musiqasining ahamiyatini, uning milliy ta'lim-tarbiya tizimidagi rolini chuqur yoritib bergan. Xususan, O'zbekiston xalq musiqasining tarixiy rivoji, uning pedagogik vazifalari va yoshlar tarbiyasidagi o'rni haqidagi ilmiy-tadqiqot ishlari o'rganildi: **Rasulov A. "O'zbekiston xalq musiqasi tarixi"** – Ushbu asarda xalq musiqasining kelib chiqishi, janr xususiyatlari va ijtimoiy hayotdagi o'rni batafsil tahlil qilingan. Rasulovning tadqiqoti asosida dars jarayonlarida xalq musiqasi elementlarini qo'llash orqali o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmatni shakllantirish imkoniyati mavjudligi asoslanadi. **Karimova S. "Milliy tarbiya va musiqa"** – Muallif milliy musiqaning tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor qaratib, uning yoshlar ma'naviy kamolotidagi o'rnini ko'rsatgan. Karimovanning fikrlari darslar jarayonida xalq musiqasining pedagogik vosita sifatidagi ahamiyatini tasdiqlash uchun ishlatildi. **Saidov B. "O'zbekiston musiqa madaniyati: kecha va bugun"** – Ushbu manbada milliy musiqaning rivojlanish bosqichlari va uning zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimiga integratsiyasi tahlil qilingan. Mazkur ish musiqa madaniyati darslarida xalq musiqasini qo'llash usullarini ishlab chiqishda nazariy asos bo'lib xizmat qildi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish to'g'risida"gi 2018 yil 1 noyabrdagi PQ-3990-son qarori.

4. Akhtamovich K. I. the content of education aimed at methodological improvement of the study of traditional musical heritage Academia Globe: Inderscience Research 2022–T.3 №.01–C.13-15.

5. Кушаев И. А. Педагогико-методические условия изучения традиционного музыкального наследия в образовании // Science and Education. 2022. Т. 3. - № 1. - С. 893-898.

6. Кушаев.И.А. Ахтамов.И.И «Педагогические основы традиционной профессиональной музыки (на примере искусства дастана)» ACADEMY научно-методический журнал ноябр-2020Ст. 59-62,
- 7.Кушаев.И.А, Ахтамов.И.И «Проблемы индивидуальных музыкальных занятий в вузах Узбекистана» ACADEMY научно-методический журнал №3(66)2021
- 8.IA.Kushayev «Musical pedagogical fundamentals of doston art>> ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 2020/10/10. 1061-1067
- 9.Qo'shayevI.A. "Baxshichilik festivallarining musiqiy ta'limdagi o'rni" MYFALJIM XOM YZLIKSIЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Илимий-методикалык журнал 2023 5/3 сан Нокис ноябр В.233-238.
- 10.Kushayev I.A."Роль эпоса в узбекском народном творчестве." MIASTO PRZYSZŁOŚCI KIELCE Volume 2, Issue 5, May 2024В 1311-1314.
- 11.Kushayev I.A."УЗБЕКСКИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ МУЗЫКАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ." INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY SCIENCE VOL-2. ISSUE-6 Iyun 2024 В.59-63.
12. Kushayev I.A."O'zbek xalq musiqa ijodining keyingi yillardagi taraqqiyot yo'llari." "YANGI O'ZBEKISTONDA TABIIY VA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR" RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI..Volume 2,Issue 5,May 2024В.184-187.
13. Kushayev I.A."O'RTA OSIYO XALQLARINING MUSIQA IJODI." "XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR" 2-TOM, 5-SON RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI..Volume 2, Issue 5, May 2024В.498-503.
- 14.KushayevI.A."MILLIY SOZLARDA IJROCHILIK USLUBI HAQIDA" INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS Vol. 5 No. 1 (2024)В.584-590.
- 15.KushayevI.A."O'RTA ASRLARDA MUSIQA TARBIYASINI O'RGANISHNING PEDAGOGIC IMKONIYATLARI" INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS Vol. 5 No. 1 (2024)В.578-583.